

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Կովկասի ոսկու մասին

Բնութեան մէջ, ինչպէս յայտնի է, ոսկին պատահում է քիւրեղաձև, թիթեղանման, թելանման, իսկ աւելի յաճախ՝ թեփաձև և մանր փոշու նման: Աւելի սակաւ պատահում է և մեծ հատիկներով, որ կոչում են ընդածին ոսկի (самородок): Այդպիսի կտորներից մէկը, օրինակ, գտնուած է Սիբիրում և կշռում է 3 ֆունտ:

Նախկին ժամանակներում ոսկին հաւաքում էին մորթիների միջոցով: Դետերի ծանծաղուտ տեղերում դնում էին բրդոտ մորթիներ, որոնց վրայ ջրի հոսանքը բերում թողնում էր ոսկու հատիկները: Այստեղից առաջ է եկել ոսկեգեղմի պատմութիւնը, որ յոյները լսելով՝ «Արգոնաւտերի» արշաւանք սարքեցին դէպի Կովկաս: Այժմ, զանազան մեքենաների և ջրի միջոցով կարողանում են աւելի հեշտ և շուտ ջուրով ոսկին աւելորդ խառնուրդներից: Եթէ 100 պուդ հողի և աւազի մէջ $\frac{1}{2}$ մսխալ ոսկի լինի, դա համարւում է ձեռնտու մշակելու համար. շատ տեղերում մինչև իսկ $\frac{1}{6}$ մսխալը մշակւում է, իսկ 3 կամ 4 մսխալից աւելին համարւում են հարուստ հանքեր: Այժմ Ռուսաստանը իր ամբողջ ոսկին ստանում է Ուրալից և Սիբիրից, իսկ Կովկասի ոսկու արդիւնաբերութիւնը ամբողջապէս պատկանում է անցեալին, քանի որ ներկայումս ոչ մի տեղ Կովկասում չեն մշակւում ոսկու հանքեր: Մի քանի տեղերում թէև գտնուել են ոսկու նշաններ, բայց զանազան պատճառներով չեն զբաղուել դրանց շահաբերութեամբ: Իսկ թէ Կովկասը ունեցել է ոսկու արդիւնաբերութիւն, և նրա բնակիչները ոսկին ստանալիս են եղել մեծ քանակութեամբ, դրան մատնացոյց են անում դեռ հնդկական Մանու օրէնսդիրը, որ ապրում էր Քրիստոսից 2000 տարի առաջ, և յունական մի քանի պատմագիրներ:

Ստրաբոնը (66—24 թ. Ք. յ.) իր աշխարհագրութեան մէ

յիշելով սոսններին (սոսն, սվան՝ այժմեան Սվանէթիայի բնակիչները) XI, 19 գլխում աւելացնում է. «Պատմում են, թէ այդ երկրի լեռնային հեղեղները իրանց հետ բերում են ոսկի, որ բարբարոսները հաւաքում են ծակոտկէն ամաններով և բրդոտ մորթիների միջոցով»:

Պլինիոս (29—79 թ. Ք. յ.) իր մատենագրութեան VI, 12 գլխում պատմում է, որ «սկսած կովկասեան դռներից, Կորդուաց լեռներում, ապրում են վալլ և սուան (valli, suani) աննուաճ ազգերը, որոնք հանքերից հանում են ոսկի»: Իսկ XXXIII, 15 գլխում Կոլխիդայի Սասակ Թագաւորի մասին պատմելով՝ աւելացնում է. «Նա (Թագաւորը) սվանների կուսական երկրից հանում է մեծ քանակութեամբ ոսկի»: Աւելի դրականապէս նա յիշում մի քանի յետագայ գլուխներում Կովկասի ոսկու վերաբերմամբ:

Նևստաւիոս (XII դարի պատմիչ) Դիոնիսիոսին ուղղած թղթում խօսելով կոլխերի (կողքիսացոց) մասին՝ գրում է. «Պատմում են, որ նրանց (կովկասեան լեռների) մօտ ապրում են սուանները, որոնք ոչնչով առաւել չեն իրանց հարեան ֆտորվազներից, քայց հարուստ են ոսկով. նրանց գետերը բերում են ոսկու հատիկներ, որ տեղական բնակիչները հաւաքում են մորթիների միջոցով»:

Իսկ Ապպիանոս ուղղակի ասում է. «Կովկասի շատ գետերում գտնւում է հատիկաձև ոսկի, որ տեղական ժողովուրդը մորթիները դնելով գետերի մէջ՝ հաւաքում է նրանց վրայ մընացած ոսկին»:

Կովկասի ոսկու մասին վկայում են և՛ Լուկիանոս, Ֆարմալիոն, Մագոսթէն և ուրիշները: Բաւական համարելով առաջինների վկայութիւնները՝ կ'աւելացնենք, որ Կովկասում ոսկի հանելու մասին վկայում է նաև մեր V դարի պատմագիր Ղազար Փարբեցին իր 20-րդ թղթում. նա վկայում է, որ ոսկի մշակում էր Այրարատեան գաւառում:

Պատմական այս աղբիւրներից յետոյ մինչև XIII դարի վերջերը մատենագրութիւնը ոչ մի տեղեկութիւն չի տալիս Կովկասում ոսկի հանքեր մշակելու մասին. միայն յայտնի է, որ XIV դարից սկսած Խնգուր, Ռիոն և Տիսինիս-Մղալի գետերի ակունքները Իմերէթիայի Թագաւորի կողմից կապալով էին տրւում զանազան մարդկանց ոսկու հանքածուները մշակելու: Իսկ 1796—97 թ. ճանապարհորդ Reinggs իր շարադրութեան մէջ յիշում է, որ տաճկաց տէրապետութեան ժամանակ Իվերիայում և Մինգրելիայում հրէաները պարապում էին գետերից ոսկի հանելով: Բացի մանրաձև հանքածու-

ներից՝ XIV դարի վերջերից մինչև XIX դարի սկիզբն, Անդրերկովկասում վրաց թագաւորների հրամանով ոսկի էին հանում արծաթ և պղինձ մետաղներից, զլիսաւորապէս Ախտալայի արծաթահանքից և Ալլահվերդու պղնձահանքերից: Այդ հանքերի գործարանների ամենածաղկած ժամանակ 92 պուլէ արծաթից ստացուած է 2 պուլէ 35 գրովանքայ ոսկի, որի մսխալը վրաց թագաւորները ծախում էին 5 ռուբլով:

Ոսկու հանքածոնների հետազոտութիւնը և վերստին գտնելու փորձերը սկսւում են միայն ռուսաց Կովկասի տիրապետութեան օրերից:

1799 թ. գրաֆ Մուսին-Պուշկին Կովկասում ճանապարհորդելու ժամանակ տեղեկութիւն է ստանում, որ յոյները Ղազախում գտել են ոսկու հանքեր: Նա իր կողմից այդ հանքերը հետազոտելու համար ուղարկում է Ղազախ բովաչափ (մարկշէյդեր) էյլավելդին, որ 1800 թ. գրում է նրան, թէ 100 պուլէ հանքից 2—3¹/₂ մսխալ ոսկի կարելի է ստանալ, իսկ մի քանի մասերում մինչև իսկ 14 մսխալ, դժբախտաբար հարստութիւն խոստացող այս հանքածուն ապագային չարգարացրեց շատերի յոյսերը:

1801 թ., Վրաստանը Ռուսաստանին միացնելուց յետոյ գրաֆ Մուսին Պուշկին մի զեկուցումով դիմում է Ալեքսանդր I կայսեր Կովկասում հանքային գործարաններ հիմնելու մասին: Ի միջի այլոց նա շեշտում է, որ Կովկասում պէտք է խրախուսել ոսկի արդիւնաբերողներին, որովհետև Կովկասի ոսկու հանքածոները մեծ յոյսեր են տալիս. նա գրում է, որ առաջ ոսկու արդիւնաբերութիւնը Վրաստանում հանդիպում էր մեծ արգելքների, քանի որ բոլոր հանքերից ստացած ոսկին խլում էին հանքատիրոջից վրաց թագաւորները և չէին թողնում հանքատէրերին և ոչ մի մաս: Ոսկի արդիւնաբերողները մնալով դատարկաձեռն, բնական է, որ չէին ուզում աշխատել այդ հանքերի վրայ, և դրանից է, որ շատ անգամ հարուստ ոսկի պարունակող հանքերն անգամ մնում են ձնուշաղիր. ապա աւելացնում է, որ փորձելով Կովկասի նախկին արծաթի և ոսկու հանքերը, կարելի է վերսկսել մշակել նրանց:

Այս զեկուցման հետևանքը այն եղաւ, որ պետութիւնը զանազան անձնաւորութիւնների միջոցով ձեռնարկեց մի շարք հետազոտութիւններ անելուն Թիֆլիզի ու Գանձակի նահանգներում և ապա իբրև ռազմ. դարձրեց պատմական Կովսիդայի վրայ: Բայց այդ հետազոտութիւնները բերին այն եզրակացութեան, որ եղած ոսկին շատ չնչին է և մշակելու արժանի չէ: Նոյն եզրակացութեան եկաւ 1805 թ. լեոնային մասնագէտների մի խումբ,

1821 թ. լեռնային ինժեներ Կարպինսկին, 1824 թ. Վոսկոբոյ-նիկովը և 1843 թ. Կարտերոնը:

Բարձրագոյն հրամանով կազմակերպած լեռնային մասնա-գէտներ լորշաւախումբը թէև սկսեց հետազոտութիւններ անել բայց էական հետեանքներ չունեցաւ, և գործը մնաց կիսատ, այն ժամանակուայ Կովկասի զանազան մասերում տեղի ունեցած կռիւների պատճառով:

Միայն 1850 թ. ինժեներ Տոմիչեւ առաջին անգամ ցոյց տուեց, որ Կովսիդայի համարեա բոլոր գիւղերում կան ոսկու նշաններ: Նոյն բանը հաստատեց ինժեներ Գիլեով. իսկ 1861 թուա-կանին ֆրանսիահպատակ Կոստանս անունով մէկը մինչև իսկ սկսեց արդէն մշակել Կովսիդայի հանքածուներէց ոսկին, բայց միջոցներ չունենալու պատճառով ստիպուած եղաւ կիսատ թողնել սկսած գործը:

1876 թ. ինժեներ Սիմոնովիչ գետերի աւազուտների մէջ գտաւ եգիպտացորենի մեծութեամբ ոսկու հատիկներ: Նա եկաւ այն եզրակացութեան, որ եթէ գետերի ներքին հոսանքներում բերած աւազի մէջ ոսկի գտնուում է, ապա ուրեմն նրա բուն հանքածուն պէտք է փնտրել գետերի ափունքներում: Եւ յիշա-ւի այդ տեղերում գտաւ ոսկու աւելի մեծ հատիկներ: Հետա-զոտելով այդ շրջանի ջրաբաշխները՝ նա եկաւ այն եզրակա-ցութեան, որ Խոզուրի, Ռիոնի և Յիսենիս-Մղալիի ջրաբաշխնե-րը ոսկերեր են:

Նոյնը ասում է նաև ինժեներ Գիլիով՝ մատնացոյց անելով աւելի Սվանէթի լեռնաշղթայի վրայ:

Կովսիդայում բացի Ռիոնից, Խոզուրից և Յիսենիս-Մղալիից ոսկերեր էր նաև Ճորոխ գետը, որ սկիզբն է առնում այժմ Սպերի և Բարերդի ջրանցքից:

Ստրաբոնը իր աշխարհագրութեան XI գլխում պատմում է, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին մի գունդ ուղարկեց Ռսպե-րադիտիս հարկը ոսկով հաւաքելու: Ստրաբոնը յաճախ յիշում է այդ երկրի անունը միայն զանազան կերպ, միշտ մատ-նացոյց անելով նրա աշխարհագրական դիրքը, որ համապատաս-խան է այժմեան Սպեր գաւառի տեղին: Նոյն տեղի վրայ մատնացոյց են անում նաև Դիոդորը և ուրիշները:

Նրանց յիշած Սիսպարիտիս, Գիսպարիտիս, Սէյսպա-րիտիս և պատմական Սոքեր, Սովքեր, Սպեր, Սպիր անուն-ները բոլորն էլ հոմանիշ անուններ են, այդ երկիրը հայ և վրաց մատենագիրների յիշած Սպերն է, որ մինչև այժմ կը-րում է նոյն անունը (էրզրումի վիլայէթում, Ճորոխի վրայ գտնուած քաղաքը): Այժմեան Սպերի շրջակայքը յայտնի է իր

հանքային հարստութիւններով: Նրա ոսկու հանքերի վրայ մատնացոյց են անում հին մատենագիրները, նմանապէս Աստուածաշունչը, որ գովում է Սոբերայ կամ Սոֆերայ ոսկին:

Հետազոտութիւններ եղել են 1820 թ. Գանձակի մօտ Կաշկարա գետի հովտում, և գտնուած են ոսկու նշաններ: Իսկ 1828 թ. մարկէշդեր Կուն հետազօտելով Սևանայ լճի շրջակայքը, եկաւ այն եզրակացութեան, որ յոյս կայ այդ կողմերում ոսկու հանքեր գտնելու: 1830 թ. մասնագէտներ Վոսկոբոյնիկով և Գուրեկատարեցին մի շարք թեթև հետազօտութիւններ Գանձակի նահանգում և համարեա ամեն տեղ գտան ոսկու հետքեր:

1831 թ. մասնագէտ Կլէյմանով Զալիբան-չայում նոյնպէս գտաւ ոսկու նշաններ: Իսկ ինժեներ Կոմարովը 1839 թուին Աղստաֆա գետի հովտում գտաւ $1\frac{1}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ մսխալ ոսկի իւրաքանչիւր 100 պուդի մէջ:

1840 թ. եղել են հետազօտութիւններ Գանձակի մօտ, Աննենֆելդ գերմանական գաղութի շրջակայքում, և ամեն տեղ գտնուած են ոսկու նշաններ: Կոմարովի կարծիքով այդ ոսկին բերուած է հեղեղների միջոցով աւելի հեռու տեղերից:

1851 թ.—1852 թ. Աղստաֆայի հովտում հետազօտութիւններ արեց ինժեներ Իվանեցկի և գտաւ մանրաձև հանքածու, որի միջից դուրս եկաւ մի կտոր ոսկի, զօտկի զարդի ձևով, հանքի հալոցք մի կտոր և արծաթեայ մի դրամ. սրանից նա եզրակացրեց, որ մի ժամանակ այդ հանքը մշակուելիս է եղել:

Նոյն անձնաւորութիւնը նշաններ գտաւ Փամբակ, Թարթար և Գեարգեար գետերի մէջ:

1865 թ. ինժեներ Կլէյմանով հետազօտութիւններ կատարեց Աղստաֆա, Ալգէտ և Արփա-չայ գետերում և եկաւ այն եզրակացութեան, որ Սևանայ լճի շրջակայքում և Կուր գետի ջրաբաշխում գտնուած ոսկու հետքերը մեծ գրաւական են, որ մի օր կը վարձատրուի լուրջ հետազօտողների աշխատանքը: Նա հաւատացնում է, որ այդ տեղերում անպատճառ գոյութիւն ունին ոսկու ուշադրութեան արժանի հանքածուներ:

Բացի այս հետազօտողներից՝ 1875 և 1885 թ. Բորչալու գաւառի գետերի ջրաբաշխները հետազօտել է ինժեներ Յուլիկիձէ, որը Ալգէր գետում ստացել է 100 պուդից $\frac{3}{4}$ մսխալից մինչև $1\frac{1}{2}$ մսխալ ոսկի, իսկ Մաշաւարի գետի հովտում գտել է ոսկու նշաններ:

1891 թ. Աղստաֆա գետը կրկին ենթարկուել է հետա-

դատութեան ինժեներ Մարկովսկու ձեռքով և 100 պուլէ աւազից ստացուել է մինչև $1\frac{1}{3}$ մսխալ ոսկի:

Ահա այս է Կովկասում կատարուած ոսկու հետազոտութիւնների կարճառօտ պատմութիւնը. ամենամեծ ուշադրութեան արժանի է Կուր գետի ջրաբաշխը, որի ոսկեբերութեան մասին աւելորդ չենք համարում բերել ինժեներ Լեբեդևի կարծիքը. նա ասում է. «Կուրի հովտում ցրուած բազմաթիւ շերտաւոր կոշտերը փշրելով ու լուծանալով՝ համարեա միշտ երևացել են ոսկու նշաններ, Կուրի ջրաբաշխում ոսկու մանրաձև հանքածուների հետքերը այնքան շատ են, որ հետազոտելիս մի փոս կամ գետակ չէինք գտնում, որ իր մէջ չպարունակէր գոնէ չնչին հետքեր այդ մետաղի, և քանի դէպի լեռներն էինք հեռանում, այնքան գտնում էինք աւելի խոշոր ձևով»:

Այս բոլոր հետազոտութիւնները բերում են այն եզրակացութեան, որ Կովկասը յիշաւի զուրկ չէ այդ ազնիւ մետաղից և որ ապագայում նա գուցէ արդարացնի որոնողների յոյսը: Մինչև այժմ մասնագէտները բաւականացել են միայն փաստը արձանագրելով, իսկ կապիտալիստներին մնում է ըստեղծել արդիւնաբերութեան այդ ճիւղը: Առհասարակ լեռնային հարստութիւնների նախկին մշակման մեծամեծ հետքերը ցոյց են տալիս, որ Կովկասի ոչ միայն ոսկու, այլ և շատ հանքերի արդիւնաբերութիւնը պատկանում է անցեալին, և դարեր առաջ Կովկասում ծաղկած էր մետաղագործութիւնը, բայց աննշապաստ պատմական հանգամանքների պատճառով ժամանակի ընթացքում նա չքացել է, և այժմ նորից կամաց-կամաց նոր թափով վերածնունդ է առնում արդիւնաբերութիւնները. նոյնը սպասում է և ոսկու արդիւնաբերութեան ապագայում:

ՅՈՎ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ